

مجله‌ی برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری
سال چهارم، شماره‌ی ۱۵، زمستان ۱۳۹۴
صفحات ۱۶۹-۱۴۸

بررسی تأثیر گردشگری بر معیشت پایدار روستایی در استان گلستان

غلامحسین عبدالله‌زاده^۱

خدیجه صالحی^۲

محمد شریف شریف‌زاده^۳

علیرضا خواجه شاهکوهی^۴

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۱۲/۰۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۳/۰۹

چکیده:

در طی دهه‌های گذشته بهبود معیشت پایدار مردم روستایی مورد توجه زیادی قرار گرفته و به عنوان یکی از اهداف اصلی توسعه‌ی پایدار روستایی مطرح بوده است. یکی از رهیافت‌های اصلی برای بهبود معیشت روستایی توسعه‌ی گردشگری روستایی است. بنابراین هدف این تحقیق بررسی تأثیر گردشگری بر معیشت پایدار روستایی در استان گلستان است. طرح تحقیق حاضر شبه‌آزمایشی با مقایسه‌ی دو گروه روستاهای گردشگری و غیرگردشگری است، که بر مبنای راهبرد پیمایشی به انجام رسیده است. از ابزار پرسشنامه و روش مصاحبه برای جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز استفاده شده است. ۱۷۰ نفر سرپرست خانوار از روستاهای گردشگری و ۱۳۰ سرپرست خانوار از روستاهای غیر گردشگری به عنوان نمونه به روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای با انتساب متناسب انتخاب شدند. نتایج آزمون t تک نمونه‌ای نشان داد که سرمایه‌های معیشتی ۵ گانه در دو گروه روستاها کمتر از حد متوسط و در وضعیت نامناسب بود. نتایج آزمون t مستقل نشان داد که میانگین سرمایه‌های فیزیکی، مالی و کل سرمایه‌ها در روستاهای گردشگری از روستاهای غیرگردشگری بیشتر است. همچنین نتایج آزمون فریدمن نشان داد که در روستاهای گردشگری فعالیت‌هایی مانند «فروش تولیدات لبنی محلی»، «فروش لباس محلی»، «زراعت»، به ترتیب راهبرد معیشتی اهمیت بیشتری داشته است. در حالی که در روستاهای گروه دوم، به ترتیب فعالیت‌های زراعت، کارگری، دامداری، اهمیت بیشتری

^۱ نویسنده مسئول: دانشیار توسعه روستایی و کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان
(abdollahzade1@gmail.com)

^۲ دانش‌آموخته کارشناسی ارشد توسعه روستایی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

^۳ دانشیار ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

^۴ استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه گلستان

داشته است. نتایج آزمون کای اسکویر نشان داد که مهم‌ترین زمینه آسیب‌پذیری در هر دو گروه روستاهای گردشگری و غیرگردشگری، فصلی بودن تغییرات است که معیشت روستاییان را با ناامنی بودن مواجه کرده است. همچنین نتایج آزمون t تک نمونه‌ای برای ارزیابی پیامدهای معیشتی گردشگری نشان داد که به جزء پیامدهای زیست‌محیطی، وضعیت سایر پیامدهای گردشگری، مناسب است.

واژه‌های کلیدی: توسعه‌ی روستایی، گردشگری روستایی، معیشت پایدار روستایی، استان گلستان.

مقدمه

امروزه فقر در جوامع روستایی از چالش‌های مهم است که ذهن بسیاری از صاحب‌نظران مسائل توسعه‌ی روستایی را به خود معطوف کرده است (جمشیدی و خاتون‌آبادی، ۱۳۹۱: ۸۱) از طرفی مبارزه با فقر شرط اساسی جهت دستیابی به توسعه‌ی پایدار روستایی است. یکی از راهکارهای کاهش فقر روستایی توسعه‌ی صنعت گردشگری در این نواحی است (جمعه‌پور و کیومرث، ۱۳۹۱: ۸۹) در واقع به علت مشکلات تولید در بخش کشاورزی، متخصصان همواره بر اهمیت توسعه‌ی گردشگری روستایی تأکید کرده‌اند (رضوانی و بیات، ۱۳۹۳: ۳۲) به علاوه گردشگری صنعتی است که قابلیت‌های زیادی برای ایجاد کسب و کارها جدید دارد و می‌تواند به توسعه‌ی اشتغال‌زایی و کارآفرینی کمک کند (اربابیان و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۲۹) همه اینها از عوامل تشکیل دهنده اجزا معیشت پایدار روستایی^۱ هستند. یک معیشت هنگامی پایدار است که بتواند با فشارها و شوک‌ها^۲ سازگار شده و بهبود یافته، قابلیت و دارایی‌های^۳ خود را تقویت یا حفظ کند و فرصت‌های معیشت پایدار را برای نسل‌های بعد فراهم آورد (جمعه‌پور و میرلطفی، ۱۳۸۹: ۳) الگوهای معیشت پایدار روستایی، شامل ۵ مولفه‌ی اصلی سرمایه انسانی، اجتماعی، طبیعی، فیزیکی و مالی است (مطیعی لنگرودی و همکاران، ۱۳۹۰: ۶۹) که بهبود آنها لازمه دستیابی به معیشت پایدار تلقی می‌شود. رویکرد معیشت پایدار یکی از رویکردهای تحلیلی جدید در زمینه توسعه‌ی روستایی است که در سال‌های اخیر به منظور توسعه‌ی روستایی و کاهش فقر مورد توجه قرار گرفته است (شیروانیان و نجفی، ۱۳۹۰: ۲۷) اخیراً با استفاده از رویکرد معیشت پایدار هدایت و تحلیل نقش گردشگری در توسعه‌ی روستایی نیز مورد توجه قرار گرفته است (جمعه‌پور و کیومرث، ۱۳۹۱: ۹۰) بنابراین توسعه‌ی گردشگری، می‌تواند عامل مهمی در بهبود معیشت روستاییان و افزایش سطح درآمد آنها در کنار کار کشاورزی و دامداری باشد. علی‌رغم اینکه مطالعات گسترده‌ای تأثیر گردشگری را بر جنبه‌های مختلف توسعه‌ی روستایی از قبیل مهاجرت، اشتغال، توسعه‌ی زیرساختی، کاهش فقر و... بررسی کرده‌اند، ولی مطالعات اندکی (جمعه‌پور و احمدی، ۱۳۹۰: ۳۵؛ جمعه‌پور و کیومرث، ۱۳۹۱: ۸۹) تأثیر آن را بر معیشت پایدار روستایی مورد توجه قرار داده‌اند. بر این اساس هدف تحقیق حاضر

¹ Sustainable Rural Livelihood

² Stresses and Shocks

³ Capabilities and Assets

نیز بررسی میزان تأثیر گردشگری بر معیشت پایدار روستایی در استان گلستان است که از طریق مقایسه‌ی مولفه‌های معیشت، تحلیل روندها و راهبردها و نتایج معیشتی در بین دو گروه روستاهای گردشگری و غیرگردشگری انجام می‌شود. در ادامه ابتدا مبانی نظری و پیشینه تحقیق بحث شده است. سپس روش تحقیق، معرفی ناحیه مورد مطالعه و یافته‌های تحقیق ارائه شده است. نتایج و پیشنهادها نیز قسمت انتهایی مقاله را تشکیل می‌دهد.

مبانی نظری

معیشت شامل توانایی‌ها (فروشگاه‌ها، منابع و میزان دسترسی) و فعالیت‌های مورد نیاز برای استفاده از زندگی است (مبایوا^۱ و استرونزا^۲، ۲۰۱۰: ۶۳۷). برخی محققان معیشت پایدار را به عنوان یک سطح از ثروت، سرمایه و جریان‌های غذا و پول نقد که برای رفاه فیزیکی و اجتماعی و امنیت و جلوگیری از فقیر شدن لازم است، تعریف کرده‌اند (چمبرز^۳، ۱۹۸۵: ۱۸۰) هر چند چارچوب‌های مختلفی برای تحلیل معیشت پایدار ارائه شده است اما چارچوب پنج جزئی دپارتمان توسعه‌ی بین‌المللی^۴ (DFID) (۱۹۹۹: ۱) یکی از مهمترین چارچوب‌های ارائه شده برای تحلیل معیشت پایدار است. این چارچوب، بر مبنای پنج جزء کلیدی (که در اکثر چارچوب‌های معیشت پایدار وجود دارند) که به عنوان عوامل درونی شناخته می‌شوند و دارایی‌های معیشتی^۵، ساختارها و فرآیندهای در حال تحول^۶، آسیب‌پذیری‌ها^۷، نتایج معیشتی^۸، استراتژی‌ها و یا فعالیت‌های معیشتی^۹ که به عنوان عوامل بیرونی شناخته می‌شوند، شکل گرفته است (کوئبرلین^{۱۰}، ۲۰۰۳: ۵؛ مهدی^{۱۱} و همکاران، ۲۰۰۹: ۸۶) این چارچوب یک ساختار تحلیلی برای تسهیل درک گسترده و سیستماتیک از عوامل مختلف است که فرصت‌های امرار معاش را محدود و یا افزایش می‌دهد و نشان می‌دهد که چگونه آن‌ها با یکدیگر ارتباط دارند (کرانتز^{۱۲}، ۲۰۰۱: ۷) در الگوی DFID (۱۹۹۱) دارای‌های معیشتی شامل سرمایه‌های طبیعی^{۱۳} (NC)، فیزیکی^{۱۴} (PC)، مالی^{۱۵} (FC)، انسانی^{۱۶} (HC) و اجتماعی^{۱۷} (SC) است. ساختارها و فرآیندهای دگرگون‌ساز، بر چگونگی ترکیب و استفاده از

¹ Mbaiwa

² Stronza

³ Chambers

⁴ Department for International Development

⁵ Livelihood Assets

⁶ Transforming structures and process

⁷ Vulnerabilities

⁸ Livelihood Outcomes

⁹ Livelihood Strategies

¹⁰ Koeberlein

¹¹ Mahdi

¹² Krantz

¹³ Natural Capital

¹⁴ Physical Capital

¹⁵ Financial Capital

¹⁶ Human Capital

¹⁷ Social Capital

دارایی‌ها و راهبردهای جهت دستیابی به دستاوردهای سودمند معیشتی (مانند درآمد و رفاه بیشتر، امنیت و امکانات بیشتر) تأثیرگذار است (گلاوویک^۱ و بونزایر^۲، ۲۰۰۷: ۲-۳) الیس^۳ (۲۰۰۰: ۵) در تقسیم‌بندی خود ۳ گروه را بعنوان ساختارها و فرایندهای تحول‌زا معرفی می‌کند: روابط اجتماعی، نهادها، سازمان‌ها.

همچنین آسیب‌پذیری یکی از مفاهیم اساسی مربوط به معیشتی پایدار است که اشاره به پیچیدگی‌ها و شرایط سخت تأثیرگذار بر زندگی مردم فقیر دارد، هر چند که همه آسیب‌پذیری‌ها ممکن است منفی هم نباشند (اودایاکیومارا^۴ و شرستا^۵، ۲۰۱۱: ۳۶۷) چارچوب مفهوم آسیب‌پذیری در معیشت، شامل: فصلی بودن^۶ (نوسان قیمت‌ها و تولیدها، فرصت‌های شغلی)، شوک‌ها یا تکان‌های وارد شده ناگهانی^۷ (درگیری‌ها، جنگ، بیماری‌ها، سیل، طوفان، خشکسالی، آفت‌ها، زمین لرزه، آتش‌سوزی، سرقت) و روندهای بحران‌زای^۸ پیش‌بینی شدنی (کمبودهای فصلی، افزایش جمعیت، کاهش حاصلخیزی خاک، آلودگی هوا) است (دپارتمان توسعه‌ی بین‌المللی^۹، ۱۹۹۹: ۳) این تغییرات شرایط در دسترس بودن دارایی‌ها و فرصت‌ها برای تبدیل شدن دارایی به "زندگی" را فراهم می‌کند. در چنین شرایطی، مردم باید خود را با استراتژی‌های موجود وفق دهند و یا استراتژی‌های جدید را به منظور زنده ماندن توسعه دهند.

راهبردهای معیشتی نیز ترکیبی از فعالیت‌ها هستند که مردم برای دستیابی به اهداف خود که همان امرار معاش است انتخاب می‌کنند (مطیعی‌لنگرودی و همکاران، ۱۳۹۰: ۶۹) راهبردهای معیشتی ممکن است شامل استفاده از منابع طبیعی برای کسب درآمد، مهاجرت و ارسال وجوه، فعالیت‌های خارج از مزرعه، مقرری و حقوق بازنشستگی و ... باشد؛ بنابراین، انتخاب راهبرد یک فرایند پویا است (سرات^{۱۰}، ۲۰۰۸: ۴) سه نوع راهبرد معیشتی که در کشورهای در حال توسعه توسط اغلب خانوارهای روستایی برای حفظ معیشت انتخاب می‌شود عبارتند از: ۱- کشاورزی فشرده و گسترده ۲- متنوع کردن معیشت شامل کار برای دستمزد و راه‌اندازی کسب و کار در روستا ۳- مهاجرت از روستا (اسکونز^{۱۱}، ۱۹۹۸: ۶) آخرین بخش چارچوب معیشت پایدار نیز نتایج معیشتی است که شامل موفقیت‌ها و هدف‌هایی هستند که استراتژی‌های معیشتی (از طریق دارایی‌های معیشتی) به آن‌ها دست می‌یابند. نتایج همواره راهی برای ارزیابی پایداری معیشت هستند. پیامدهای معیشتی دستاوردها و خروجی‌های اقدامات معیشتی است. پیامدها می‌تواند در

¹ Glavovic

² Boonzaier

³ Ellis

⁴ Udayakumara

⁵ Shrestha

⁶ Seasonality

⁷ Unexpected Shocks and Events

⁸ Critical Trends

⁹ DFID

¹⁰ Serrat

¹¹ Scoones

ایجاد انگیزه در تعیین فعالیت‌ها کمک کند (مطیعی لنگرودی و همکاران، ۱۳۹۰: ۷۰) در نهایت باید توجه داشت که معیشت در بسترهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی شکل گرفته است که تغییرات زمینه معیشت ممکن است موانعی در امرار معاش موجود ایجاد کرده و یا فرصت‌های جدیدی را خلق کند.

پیشینه تحقیق

در این قسمت، منابع و تحقیقات پیشین صورت گرفته در ایران و سایر کشورها، در دو بخش تحقیقات داخلی و خارجی مرتبط با موضوع، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

جمعه‌پور و احمدی (۱۳۹۰: ۳۳) بیان کردند که گردشگری در روستای برغان اگر چه باعث به وجود آمدن اشتغال و در نتیجه درآمد مرتبط با گردشگری و نیز کمک به رشد برخی از فعالیت‌های روستایی مانند باغداری و خدمات شده است، اما این تأثیر بسیار محدود است و تنها برخی از خانوارها را در بر می‌گیرد. در مجموع گردشگری بر جنبه‌های دیگری چون مسائل اجتماعی، زیست محیطی و نهادی تأثیرات مثبت چندانی نداشته و در مواردی تأثیرات منفی اجتماعی و زیست محیطی به همراه داشته است. مطیعی لنگرودی و همکاران (۱۳۹۰: ۶۷) در بررسی تأثیر بازگشت مهاجران به روستاها در بهبود معیشت ساکنان بیان می‌کنند که مهاجران پس از کسب مهارت و بازگشت به نواحی روستایی معیشت آنها بهبود یافته به طوری که تفاوت چشمگیری در سرمایه‌های انسانی، مالی، فیزیکی و اجتماعی و طبیعی افراد بازگشته رخ داده است. جمعه‌پور و کیومرث (۱۳۹۱: ۸۷) نشان دادند که گردشگری در روستای زیارت استان گلستان نتوانسته است نقش موثری در معیشت پایدار روستاییان ایجاد کند و آثار مثبت گردشگری جزء در بعضی شاخص‌ها موثر نبوده است. آنها معتقدند که عدم فراگیری منابع گردشگری به گروه‌های مختلف جامعه و نبود برنامه مشخص در جهت توسعه گردشگری از مواردی است که پتانسیل‌های توسعه گردشگری روستا را تهدید می‌کند. با وجود این نتایج تحقیق نشان داده که با برنامه‌ریزی مناسب می‌توان از قابلیت‌ها و دارایی‌های معیشتی مردم در جهت گسترش گردشگری به مثابه استراتژی معیشتی مناسب بهره برد.

مهدی و همکاران (۲۰۰۹: ۸۴) در مطالعه‌ی خود با عنوان تغییر معیشت و توسعه‌ی معیشت پایدار در مناطق مرتفع، غرب سوماترا در اندونزی، بدنبال تجزیه و تحلیل تغییر معیشت و تداوم معیشت خانواده‌ها در این منطقه، در پاسخ به تغییرات در زمینه مدیریت منابع طبیعی در دهه گذشته بودند. نتایج نشان داد که مردم کم درآمد دسترسی کمتری به دارایی‌های سرمایه‌ای نسبت به گروه‌های درآمدی متوسط و بالا دارند. با این حال، دسترسی به دارایی‌های سرمایه‌ای در طول زمان افزایش یافته است، و این که خانواده‌های فقیر بهبود و پیشرفت اقتصادی را تجربه کردند، که نشان دهنده افزایش کلی در پایداری اقتصادی است. در زمینه پایداری زیست محیطی، فعالیت‌های فشرده کشاورزی مانند ورود سموم گیاهی بالا و خاک‌ورزی شدید خاک در دامنه‌های شیب‌دار،

منجر به آلودگی و فرسایش خاک شده است. میوا و استرونا (۲۰۱۰: ۶۳۵)، در پژوهشی اثرات توسعه‌ی گردشگری در معیشت روستایی در دلتای اوکوانگو را در بوتسوانا بررسی نمودند. نتایج نشان داد که توسعه‌ی گردشگری در روستاهای ناحیه مورد مطالعه در حال دستیابی به هدف خود، یعنی بهبود معیشت پایدار از تغییر در فعالیت‌های معیشتی سنتی است. در مطالعه‌ای دیگر با عنوان استراتژی‌های گردشگری و معیشت روستایی در مناطقی از رومانی، آیوریو^۱ و کورسال^۲ (۲۰۱۰: ۱۵۲) نتیجه گرفتند که تغییرات اساسی در حومه شهر رومانی به همراه نیاز به فعالیت‌های اقتصادی قوی‌تر باعث شده که برخی از خانواده‌ها به گردشگری به عنوان یک استراتژی تنوع اقتصادی نگاه کنند. آنها در این مطالعه‌ی کیفی کارآفرینان گردشگری روستایی را انتخاب کردند که نشان می‌دهد تجارب مثبت ناشی از فعالیت‌های گردشگری، هم از لحاظ اقتصادی و هم در دیگر جنبه‌های زندگی آنها وجود دارد. اودایاکیومارا و شرسا (۲۰۱۱: ۳۶۶)، به بررسی پویایی سطح معیشت خانواده در دوره‌ی زمانی ۱۹۸۸ و ۲۰۰۸ پرداختند. نتایج بیانگر این بود که در طی زمان دارایی‌های معیشتی، یعنی سرمایه فیزیکی، انسانی و اجتماعی، افزایش یافته، در حالی که دسترسی به سرمایه‌های طبیعی و مالی به طور قابل توجهی کاهش یافته است. نایاپین^۳ (۲۰۱۱: ۱۳۴۴) در بررسی ارتباط بین تنوع زیستی، معیشت و گردشگری نتیجه گرفت که گردشگری کمک می‌کند تا نگرش مردم محلی نسبت به حفاظت از تنوع زیستی تغییر و وابستگی مردم به منابع طبیعی کاهش یابد. گردشگری، به ویژه در مقیاس کوچک و سرمایه‌گذاری‌های اکوتوریسم محلی به عنوان یک ابزار به منظور ارتقاء معیشت مردم در اطراف مناطق حفاظت شده شناخته شده است. در مطالعه‌ای پائول^۴ و رینهارد وگل^۵ (۲۰۱۳: ۲)، از یک چارچوب مفهومی مبتنی بر دارایی‌ها با رویکرد معیشت پایدار به بررسی تأثیر پرورش میگو ارگانیک در معیشت خانوار استفاده نمودند. آنها در این مطالعه نتیجه گرفتند که اگر ظرفیت کشاورزان در مقابله با پدیده‌های نامشخص (آسیب‌پذیری) افزایش یابد، می‌توان گزینه‌های بیشتری برای شکل دادن به معیشت را به دست آورد. پرورش میگو آلی دارایی‌های کشاورزان را افزایش داده است و آسیب‌پذیری‌شان را در روشی که منجر به معیشت پایدار می‌شود، کمتر نموده است. در این تحقیق دارایی‌های معیشتی پنج‌گانه، راهبردها و همچنین آسیب‌پذیری‌ها به تفکیک دو گروه روستاهای گردشگری و غیر گردشگری بررسی شده است. علاوه بر این‌ها نتایج معیشتی نیز در چهار بعد اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و نهادی فقط در گروه روستاهای گردشگری ارزیابی شد (شکل ۱)

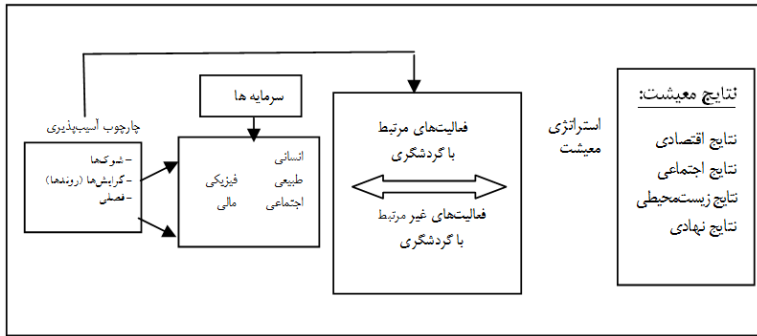
^۱ Iorio

^۲ Corsale

^۳ Nyaupane

^۴ Paul

^۵ Reinhard-Vogl

شکل ۱- چارچوب معیشت پایدار

منبع: (جمعه پور و کیومرث، ۱۳۹۱؛ گلاویک و بونزائیر، ۲۰۰۷) با اندکی تغییرات

روش تحقیق

این تحقیق از لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ درجه نظارت و کنترل، میدانی و از لحاظ گردآوری داده‌ها از نوع تحقیقات شبه آزمایشی است. به این علت که برای ارزیابی تأثیر گردشگری تعدادی از روستاهای دارای جاذبه‌ی گردشگری و همچنین تعدادی از روستاهای فاقد گردشگری انتخاب شد. در تحقیق حاضر ابزار گردآوری داده‌ها و اندازه‌گیری متغیرها، پرسشنامه بوده است که با توجه به چارچوب معیشت پایدار تدوین شده است. بدین ترتیب پرسشنامه در چهار بخش اصلی شامل، ویژگی‌های فردی دارایی‌های معیشتی، استراتژی‌ها و راهبردهای معیشتی، آسیب‌پذیری و پیامدهای معیشتی تنظیم شده است. دارایی‌های معیشتی در قالب ۵ مؤلفه‌ی سرمایه‌های انسانی، اجتماعی، طبیعی، فیزیکی و مالی مورد بررسی قرار گرفت (جدول ۱)

جدول (۱) شاخص‌های و گویه‌ها به تفکیک سرمایه‌های پنجگانه معیشت پایدار

شاخص‌ها	تعداد گویه‌های مرتبط	دارایی‌ها
دانش	میزان تحصیلات سرپرست، همسر و فرزندان خانواده	سرمایه انسانی
شاخص مهارت	میزان مهارت عمومی، میزان مهارت فنی و عملی، میزان رجوع دیگران به شما برای کسب مهارت و حل مسائل، حل و فصل مسائل و مشکلات به تنهایی، میزان مهارت و تخصص در سایر زمینه‌های شغلی	
مشارکت اقتصادی خانوار	تعداد اعضای خانوار، افراد شاغل در خانواده، افراد بیکار در خانواد،	
	شغل اصلی، شغل فرعی، تعداد افراد خانواده شاغل در فعالیت- های مختلف (زراعت، دامداری، باغداری و ...)	
تغذیه و بهداشت	مصرف هفتگی مواد پروتئینی در برنامه‌ریزی، مصرف هفتگی سبزیجات و میوه، رضایت از وضعیت تغذیه خانواده، مصرف	

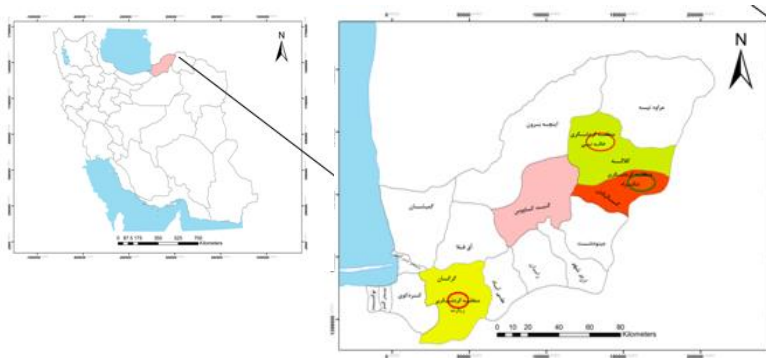
هفتگی سایر عناصر غذایی، توان تأمین هزینه‌های بهداشت و درمان		
ادامه جدول (۱) شاخص‌های و گویه‌ها به تفکیک سرمایه‌های پنجگانه معیشت پایدار		
داری‌ها	شاخص‌ها	تعداد گویه‌های مرتبط
سرمایه اجتماعی	مشارکت	شرکت تعاونی روستایی، انجمن اولیاء مدرسه‌ی محل، هیات امنای مسجد، پایگاه بسیج، شورای اسلامی ده، برنامه‌ها و جلسات مذهبی، فعالیت‌های عمرانی در روستا، همکاری در فعالیت‌های کشاورزی
	اعتماد	مراجعه‌ی مردم در مورد مسائل و مشکلات خود به شما، مراجعه‌ی مردم در امور شخصی و خانوادگی خود به شما، میزان حرف شنوی ساکنان روستا از شما، مراجعه‌ی مسئولان دستگاه‌های دولتی به شما، توان کمک مالی به دیگران
	تعامل و همبستگی اجتماعی	روحیه کار گروهی و کمک به یکدیگر در خانواده، مشارکت در کارهای عمومی و عمرانی روستا، روابط صمیمانه با همسایگان، پایبندی به آداب و رسوم قومی و مذهبی، شرکت در مراسم شادی و جشن‌های یکدیگر، شرکت در مراسم عزای یکدیگر، مشورت در کارهای مهم با یکدیگر، کمک مالی به دیگران برای حل مشکلات آنها
	مسکن	نوع مالکیت مسکن، مساحت زیر بنای منزل مسکونی، وضعیت مسکن، تعداد اتاق‌های واحد مسکونی
سرمایه فیزیکی	کیفیت محیط سکونت	وجود حمام و سرویس بهداشتی مناسب در منزل، وجود سیستم سرمایشی و گرمایشی مناسب در منزل، استفاده از مصالح مقاوم و مناسب در ساخت منزل، داشتن پذیرایی و فضای مناسب برای استراحت اعضا در محیط مسکونی
	دسترسی به خدمات و امکانات	میزان دسترسی به خانه بهداشت، درمانگاه، آب لوله‌کشی سالم، شبکه دفع فاضلاب، شبکه گاز رسانی، بانک و عابر بانک، وسیله حمل و نقل به شهر، جاده و راه مناسب به شهر
	دسترسی به ماشین‌آلات کشاورزی	میزان دسترسی به تراکتور، کمپاین، تریلی پشتی تراکتور، گاوآهن برگردان، دیسک، بذرکار، کود پاش، کولتیواتور، مرکزکش، سمپاش، پنجه غازی
سرمایه طبیعی	زمین	میزان زمین زراعی، باغی
	قابلیت زمین	میزان حاصلخیزی خاک مزرعه، سطح حاصلخیزی اراضی، میزان رشد گیاه در زمین
	قابلیت آب	میزان آب کافی برای آبیاری مزارع و باغات، کیفیت آب در اراضی
	دسترسی به منابع طبیعی	میزان دسترسی به منابع و محصولات جنگلی، به آب چشمه و قنات
سرمایه مالی	دام	دارا بودن دام، تعداد دام‌های مختلف
	درآمد	میزان درآمد سالیانه، متوسط هزینه ماهیانه
	پس‌انداز	میزان پس‌انداز سالیانه
	وام و تسهیلات بانکی	دریافت وام، تعداد وام دریافتی
	اشتغال	وضعیت اشتغال، نوع شغل
	کیفیت اشتغال و درآمد	رضایت از میزان درآمد، توانایی پس‌انداز، رضایت از نوع شغل، داشتن امنیت شغلی (بیمه شغلی و بازنشستگی)، امید به آینده شغلی و پیشرفت شغلی، داشتن فرصت‌های شغلی متنوع در منطقه، سلامت جسمی جهت انجام فعالیت شغلی موردنظر

ابتدا هر کدام از شاخص‌ها به روش موریس یا روش ضریب محرومیت رفع اختلاف مقیاس شدند و پس از محاسبه وزن شاخص‌ها به روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی شاخص ترکیبی سرمایه‌های پنجگانه اندازه‌گیری شد. راهبردهای معیشتی که شامل شاخص‌های فعالیت‌های معیشتی مرتبط با گردشگری و فعالیت‌های معیشتی غیرمرتبط با گردشگری است نیز بر اساس گویه‌های مربوطه در قالب طیف لیکرت اندازه‌گیری شد. آسیب‌پذیری‌ها (روندها و شوک‌ها) نیز بر اساس افزایش یا کاهش روندهای مثبت و منفی صورت گرفته در زندگی خانوارها اندازه‌گیری شد. سه مولفه اصلی الف- فصلی بودن (شامل: متغیرهای تولید گندم، کلزا، برنج، جو، محصولات باغی و تولید دام و طیور، فرصت‌های کاری درآمدزا) ب- شوک‌ها یا تکان‌های وارد شده ناگهانی (شامل: تورم و گرانی، جرم و جنایت) و ج- روندهای بحران‌زای پیش‌بینی شدنی (شامل: متغیرهای تخریب جنگل‌ها، از بین رفتن منابع آب چشمه‌ها و رودخانه‌ها، آلودگی هوا، تخریب مراتع، شلوغی و افزایش جمعیت) در خصوص تحلیل و ارزیابی آسیب‌پذیری لحاظ شد (جمعه‌پور و احمدی، ۱۳۹۰: ۵۲) در نهایت نتایج یا پیامدهای معیشتی نیز در قالب تعدادی گویه در چهار گروه اقتصادی، اجتماعی، محیط‌زیستی و نهادی بر اساس طیف لیکرت در روستاهای گروه گردشگری بررسی و ارزیابی شد.

در این مطالعه جامعه آماری، شامل کلیه سرپرستان خانوار در ۳۷ روستای هدف گردشگری در استان گلستان است که طبق سرشماری سال ۱۳۹۰، دارای جمعیت ۱۳۱۸۰ نفر است (سازمان صنایع دستی و گردشگری گلستان، ۱۳۹۲) روش نمونه‌گیری در این تحقیق از نوع تصادفی طبقه‌ای با انتساب متناسب است. بدین ترتیب برای انتخاب نمونه از روستاهای گردشگری، ابتدا ۳ تا از شهرستان‌های گرگان، کلاله و گالیکش که دارای جاذبه‌های گردشگری بوده انتخاب، سپس از درون هر شهرستان مهم‌ترین روستاها که دارای جاذبه‌های طبیعی بیشتر و همچنین میزان جذب گردشگر بیشتری بودند، انتخاب گردید. این روستاها در مشورت با کارشناسان سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان انتخاب شدند. در داخل روستاها نیز از شیوه نمونه‌گیری تصادفی ساده برای انتخاب سرپرستان خانوار استفاده گردید. حجم نمونه از طریق فرمول کوکران ۱۳۷ تعیین شد که در نهایت اطلاعات ۱۷۰ پرسشنامه مورد استفاده قرار گرفت. برای نمونه‌گیری از روستاهای غیرگردشگری نیز ابتدا ۳ تا از شهرستان‌های استان گلستان انتخاب، سپس از درون هر شهرستان با مشورت با افراد متخصص ۵ روستا که دارای فعالیت‌های کشاورزی بوده و فاقد جاذبه‌ی گردشگری بودند، انتخاب گردید. برای انتخاب نمونه نیز تلاش شد تا نسبتی معادل نسبت نمونه در روستاهای گردشگری اطلاعات گردآوری شود که در نهایت پس از حذف پرسشنامه‌های ناقص در این گروه از روستاها، تعداد ۱۳۰ پرسشنامه مناسب تحلیل تشخیص داده شده و مبنای کار داده‌پردازی قرار گرفت. پس از تأیید روایی محتوایی و ظاهری، پایایی پرسشنامه نیز از طریق محاسبه ضریب آلفای کرونباخ برای بخش‌های مختلف پرسشنامه (در محدوده ۰/۶۸ تا ۰/۹۰) نیز ارزیابی و تأیید شد.

ناحیه مورد مطالعه

استان گلستان در قسمت شمالی کشور، بین عرض جغرافیایی ۳۶ درجه و ۳۰ دقیقه تا ۳۸ درجه و ۸ دقیقه شمالی و طول جغرافیایی ۵۳ درجه و ۵۷ دقیقه تا ۵۶ درجه و ۲۲ دقیقه شرقی از نصف النهار گرینویچ واقع شده است (شکل ۲) این استان دارای ۳۷ روستای هدف گردشگری است (سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری ایران، ۱۳۹۳) در این مطالعه روستای زیارت از شهرستان گرگان، روستای تنگراه از شهرستان گالیکش، روستاهای گچی سو بالا، گچی سو پایین و اوقچی از شهرستان کلالة بدلیل دارا بودن جاذبه‌های گردشگری متنوع از قبیل آبشارهای زیبا، چشمه آبگرم، امامزاده، بافت قدیمی روستا، وجود چشم‌انداز طبیعی، تولیدات کشاورزی، دامی و لبنی و صنایع دستی محلی که سالانه گردشگران زیادی را جذب می‌کنند، به عنوان روستاهای گردشگری انتخاب شدند. همچنین، ۵ روستای خوجه‌لر و صوفیان از شهرستان کلالة، روستاهای قانجق شهرک و آق‌قمیش از شهرستان گالیکش، روستای ایگدرسفلی از شهرستان گنبد به عنوان روستاهای غیرگردشگری انتخاب شدند.

شکل (۲) نقشه منطقه مورد مطالعه

یافته‌های تحقیق

ویژگی‌های پاسخگویان

در روستاهای غیرگردشگری و گردشگری به ترتیب ۸۳/۱ و ۸۵/۹ درصد از پاسخگویان مرد بودند. میانگین سنی پاسخگویان نیز به ترتیب ۳۸/۸۳ و ۳۵/۰۸ سال بود. در روستاهای غیرگردشگری میانگین بیکاران خانواده ۲/۴۲ نفر و در روستاهای گردشگری ۱/۶۵ نفر بود. متوسط تعداد اعضای خانواده پاسخگویان روستاهای غیرگردشگری ۴/۲۲ و میانگین بیکاران در خانواده نیز

۲/۴۲ نفر بود در حالی که در روستاهای گردشگری بعد خانوار ۴/۴۴ نفر و میانگین بیکاران ۱/۶۵ نفر بود. شغل اصلی ۳۳/۸ درصد پاسخگویان روستاهای غیرگردشگری، کشاورزی بود و ۴۱/۵ درصد آنان در سایر مشاغل، از جمله رانندگی، بنایی، دستفروش، بازاریابی و ... مشغول بودند. در روستاهای گردشگری شغل اصلی ۴۵/۳ درصد جزء سایر مشاغل از جمله هتل‌داری، رانندگی، نجار، فروشنده مصالح ساختمانی و ... بود و ۱۸/۸ درصد آنان کشاورز، ۱۵/۳ درصد نیز کارمند بودند. در روستاهای غیرگردشگری میانگین درآمد سالیانه پاسخگویان ۱۰/۳۹۰ میلیون تومان و میانگین هزینه ماهیانه ۰/۶۸۹ میلیون تومان بود. در روستاهای گردشگری میانگین درآمد سالیانه ۱۴/۱۸۹ میلیون تومان است و میانگین هزینه ماهیانه ۰/۸۰۵ میلیون تومان بود

ارزیابی سرمایه‌های معیشتی در میان دو گروه: نتایج آزمون t تک نمونه‌ای

در این قسمت برای بررسی اینکه میزان سرمایه‌های معیشتی روستاهای گردشگری و غیرگردشگری بیشتر از حد میانگین است از آزمون t تک‌نمونه‌ای استفاده شده است. بنابراین ابتدا شاخص‌های ترکیبی کلیه سرمایه‌ها از طریق فرمول ضریب محرومیت رفع اختلاف مقیاس شدند و بعد از طریق آزمون کولموگروف-اسمیرنف نرمال بودن توزیع آنها ارزیابی شد. همچنین فرضیات زیر تدوین شد که نتایج آن در جدول (۲) نشان داده شده است:

فرضیه صفر: سرمایه‌های معیشتی کمتر و مساوی از حد متوسط است (نامناسب)

فرضیه مقابل: سرمایه‌های معیشتی بیشتر از حد متوسط است (مناسب)

$$H_0: \mu_i \leq 0.5$$

$$H_1: \mu_i > 0.5$$

برای تحلیل جدول زیر به این صورت عمل می‌شود: مرز مشخص کننده تأیید یا عدم تأیید فرض صفر، مقدار آمار استاندارد در سطح ۰.۹۵٪ است. در این سطح اطمینان آماره‌ی استاندارد برابر است با ۱/۹۶؛ به این معنی که هر گویه یا متغیری که مقدار آماره‌ی t از ۱/۹۶ کوچکتر باشد در محدوده H_0 قرار می‌گیرد و گویه یا متغیری که مقدار آماره‌ی t آن از ۱/۹۶ بزرگتر باشد، در محدوده H_1 است و می‌توان گفت که سرمایه‌های معیشتی در حد مناسب است.

جدول (۲) نتایج آزمون t تک‌نمونه‌ای برای ارزیابی میزان سرمایه‌ها در دو گروه روستاها

رد/قبول H ₀	فاصله اطمینان		انحراف از میانگین	معنی‌داری	مقدار t	میانگین	معیارها
	حدپایین	حدبالا					
							روستاهای گردشگری
قبول	-۰/۲۲	-۰/۲۶	-۰/۲۴	۰/۰۰۰*	-۲۳/۱۴	۰/۲۵	سرمایه انسانی
قبول	-۰/۰۱	-۰/۰۷	-۰/۰۴	۰/۰۰۴*	-۲/۹۲	۰/۴۵	سرمایه اجتماعی
قبول	۰/۰۷	-۰/۰۰۱	۰/۰۳	۰/۰۶۲	۱/۸۷	۰/۵۳	سرمایه فیزیکی
قبول	-۰/۰۹	-۰/۱۶	-۰/۱۲	۰/۰۰۰*	-۷/۱۲	۰/۳۷	سرمایه طبیعی
قبول	-۰/۰۳	-۰/۱۰	-۰/۰۷	۰/۰۰۰*	-۴/۴۸	۰/۴۲	سرمایه مالی
قبول	-۰/۱۰	-۰/۱۵	-۰/۱۳	۰/۰۰۰*	-۱۱/۲۹	۰/۳۶	کل سرمایه‌ها (دارایی معیشتی)
							روستاهای غیر گردشگری
قبول	-۰/۲۲	-۰/۲۹	-۰/۲۵	۰/۰۰۰*	-۱۴/۷	۰/۲۴	سرمایه انسانی
قبول	-۰/۰۱	-۰/۰۸	-۰/۰۵	۰/۰۰۷*	-۲/۷۶	۰/۴۴	سرمایه اجتماعی
قبول	۰/۰۰۸	-۰/۱۰	-۰/۰۵	۰/۰۹۲	-۱/۶۹	۰/۴۴	سرمایه فیزیکی
قبول	-۰/۱۳	-۰/۲۰	-۰/۱۷	۰/۰۰۰*	-۹/۹۰	۰/۳۲	سرمایه طبیعی
قبول	-۰/۱۰	-۰/۱۸	-۰/۱۴	۰/۰۰۰*	-۷/۱۰	۰/۳۵	سرمایه مالی
قبول	-۰/۰۷	-۰/۱۱	-۰/۰۹	۰/۰۰۰*	-۷/۷۷	۰/۴۰	کل سرمایه‌ها (دارایی معیشتی)

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

با توجه به نتایج جدول (۲) مشاهده می‌شود که برای هر دو گروه روستاها مقدار t به تفکیک انواع سرمایه‌ها کمتر از مقدار بحرانی (۱/۹۶) است، بنابراین فرض صفر برای تمام سرمایه‌ها پذیرفته می‌شود و می‌توان نتیجه گرفت که سرمایه‌های معیشتی پنجگانه در دو گروه روستاها نامناسب است. هر چند میانگین سرمایه‌ها کمتر از مقدار متوسط ۰/۵ به دست آمده است اما در این بین فقط سرمایه معیشتی فیزیکی در روستاهای گردشگری بیشتر از حد متوسط است و تقریباً مناسب است. این نتایج برای کل سرمایه‌های معیشتی (دارایی معیشتی) در هر دو گروه روستاها نیز صادق است، به طوری که مشاهده می‌شود کل دارایی معیشتی کمتر و مساوی حد متوسط می‌باشند. طبق این نتایج می‌توان گفت که گردشگری نتوانسته بر دارایی‌های معیشتی افراد تأثیری مثبتی داشته باشد.

مقایسه میانگین سرمایه‌های معیشتی در میان دو گروه: نتایج آزمون t مستقل

در این قسمت، برای مقایسه‌ی میزان اهمیت هر کدام از سرمایه‌های معیشتی در روستاهای گردشگری و غیرگردشگری از آزمون t مستقل استفاده شد. بر خلاف نتایج آزمون t تک نمونه‌ای، نتایج جدول (۳) نشان می‌دهد که بین روستاهای گردشگری و غیرگردشگری از لحاظ سرمایه‌های فیزیکی، مالی و کل سرمایه‌ها، به عبارتی دارایی‌های معیشتی تفاوت معنی‌داری در سطح ۹۵ درصد اطمینان وجود دارد و در تمام موارد میانگین روستاهای گروه اول از گروه دوم بیشتر است.

جدول (۳) مقایسه‌ی میانگین سرمایه‌های معیشتی در میان دو گروه روستاها (آزمون t مستقل)

معنی‌دار ی	مقدار t	انحراف معیار	میانگین	گروه‌ها	متغیر وابسته
۰/۵۲۷	۰/۶۳	۰/۱۳	۰/۲۵	گردشگری	سرمایه انسانی
		۰/۱۹	۰/۲۴	غیر گردشگری	
۰/۸۸۲	۰/۱۴	۰/۲۰	۰/۴۵	گردشگری	سرمایه اجتماعی
		۰/۲۰	۰/۴۴	غیر گردشگری	
۰/۰۱۲	۲/۵۳*	۰/۲۳	۰/۵۳	گردشگری	سرمایه فیزیکی
		۰/۳۳	۰/۴۴	غیر گردشگری	
۰/۰۸۵	۱/۷۲	۰/۲۱	۰/۳۷	گردشگری	سرمایه طبیعی
		۰/۱۹	۰/۳۲	غیر گردشگری	
۰/۰۰۵	۲/۸۲*	۰/۲۰	۰/۴۲	گردشگری	سرمایه مالی
		۰/۲۲	۰/۳۵	غیر گردشگری	
۰/۰۲۸	۲/۲۱*	۰/۱۳	۰/۴۰	گردشگری	دارایی معیشتی (کل سرمایه‌ها)
		۰/۱۲	۰/۳۶	غیر گردشگری	

* معنی‌داری سطح ۰/۰۵ و ** معنی‌داری سطح ۰/۰۱ مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

راهبردهای معیشتی

برای مقایسه‌ی میزان اهمیت هر کدام از راهبردهای معیشتی در دو گروه روستاها از آزمون فریدمن استفاده شد که نتایج بیانگر اهمیت متفاوت آنها است (جدول ۴) با توجه به میانگین فریدمن مشاهده می‌شود که در روستاهای گردشگری فعالیت‌های فروش تولیدات لبنی محلی، فروش لباس محلی، زراعت، دامداری، جابجایی و راهنمایی مسافران، فروش صنایع دستی به ترتیب

اهمیت بیشتری داشتند. در حالی که در روستاهای گروه دوم، به ترتیب فعالیت‌های زراعت، کارگری، دامداری، فروش تولیدات لبنی محلی، کارمندی، باغداری، اهمیت بیشتری داشتند.

جدول (۴) مقایسه‌ی میانگین انواع فعالیت‌های مرتبط و غیرمرتبط با گردشگری (آزمون فریدمن)

روستاهای غیر گردشگری			روستاهای گردشگری			راهبردهای معیشتی
رتبه	میانگین فریدمن	میانگین معمولی	رتبه	میانگین فریدمن	میانگین معمولی	
۱۵	۸/۹۲	۱/۰۶۲	۷	۱۱/۵۰	۲/۶۳۵	اجاره‌ی منزل
۸	۹/۲۵	۱/۱۱۶	۶	۱۱/۳۷	۲/۶۹۴	فروش صنایع دستی
۱۳	۹/۰۲	۱/۰۹۳	۹	۱۰/۴۳	۲/۲۸۸	فروش غذاهای محلی
۱۲	۹/۰۴	۱/۰۸۵	۲	۱۲/۱۹	۲/۹۲۳	فروش لباس محلی
۴	۱۰/۳۹	۱/۴۵۷	۱	۱۲/۸۹	۳/۲۱۲	فروش تولیدات لبنی محلی
۱۹	۸/۷۱	۱/۰۴۶	۱۶	۷/۶۷	۱/۳۷۱	اجاره‌ی اسب
۷	۹/۵۸	۱/۲۶۳	۵	۱۱/۹۰	۲/۸۵۳	جابجایی و راهنمایی مسافران
۱	۱۶/۷۶	۴/۰۶۲	۳	۱۲/۰۶	۲/۷۵۹	زراعت
۶	۹/۷۸	۱/۲۸۹	۱۵	۸/۴۴	۱/۶۲۷	باغداری
۳	۱۱/۶۱	۱/۸۶۸	۴	۱۱/۹۵	۲/۸۸۲	دامداری
۵	۹/۷۹	۱/۵۴۲	۱۴	۸/۷۵	۱/۸۶۴	کارمندی
۹	۹/۲۴	۱/۳۰۲	۱۱	۹/۶۶	۲/۱۹۴	مغازه داری
۲	۱۴/۳۲	۳/۰۷۷	۸	۱۱/۳۲	۲/۶۰۰	کارگری
۱۶	۸/۸۲	۱/۰۵۴	۱۲	۹/۳۰	۱/۹۷۶	دست فروشی
۱۴	۸/۹۸	۱/۱۳۲	۱۹	۶/۸۷	۱/۱۸۸	حقوق بازنشستگی
۱۰/۵	۹/۱۱	۱/۱۶۲	۱۸	۷/۱۸	۱/۲۷۶	کمک‌های دولتی و از کار افتادگی
۱۰/۵	۹/۱۱	۱/۲۴۸	۱۷	۷/۳۳	۱/۳۱۱	کمیته امداد و بهزیستی
۱۸	۸/۷۷	۱/۰۴۶	۱۳	۸/۷۹	۱/۸۰۰	جمع آوری منابع و گیاهان جنگلی
۱۷	۸/۸۰	۱/۰۵۴	۱۰	۱۰/۰۴	۲/۱۸۸	تولید صنایع دستی
کای اسکویپر: ۷۱/۴۹۳ و سطح معنی‌داری ۰/۰۰			مقدار کای اسکویپر: ۳۹/۳۸۴ و سطح معنی‌داری ۰/۰۰			

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

تحلیل روندها در چارچوب معیشت پایدار

برای بررسی اینکه آیا روند افزایشی یا کاهشی مربوط به متغیرهای اجتماعی اقتصادی به صورت یکنواخت صورت گرفته یا خیر، از آزمون توزیع داده‌ها (آزمون نیکویی برزش) کای اسکویپر استفاده شده است. در این آزمون فرض‌ها به شرح زیر تدوین شده است که نتایج آن در جدول (۵) مشاهده می‌شود:

روند افزایش یا کاهش متغیرهای اجتماعی اقتصادی در روستاها یکنواخت است (فرض صفر)
روند افزایش یا کاهش متغیرهای اجتماعی اقتصادی در روستاها یکنواخت نیست (فرض مقابل)

تحلیل روندهای مثبت

الف- روستاهای گردشگری: با توجه به جدول مشاهده می‌شود در روستاهای این گروه، به جزء در مواردی مانند «میزان تولید جو»، «فرصت‌های کاری درآمدزا»، «قدرت خرید مردم»، «دارایی مردم» و «میزان سرمایه‌گذاری»، در بیشتر موارد روند تغییرات یکنواخت نبوده است و فرض صفر پذیرش نمی‌شود. ملاحظه می‌شود که تولید گندم، تولید دام و طیور، انسجام و همبستگی خانواده‌ها، تعامل و انسجام در سطح روستا، تقویت فرهنگ و ارزش‌های محلی و حس تعلق مردم به روستا افزایش داشته و تولید کلزا، برنج، جو و محصولات باغی کاهش داشته است.

ب- روستاهای غیرگردشگری: بر اساس اطلاعات جدول (۵)، در روستاهای گروه دوم، به جزء در مواردی مانند «تولید کلزا» و «تولید برنج» در بیشتر موارد روند تغییرات یکنواخت نبوده است و فرض صفر پذیرش نمی‌شود. ملاحظه می‌شود که تولید گندم، انسجام و همبستگی خانواده‌ها، تعامل و انسجام در سطح روستا، تقویت فرهنگ و ارزش‌های محلی، حس تعلق مردم به روستا و رفاه خانوار افزایش داشته و تولید برنج، جو، محصولات باغی، دام و طیور، فرصت‌های کاری درآمدزا، قدرت خرید، دارایی‌های مردم و میزان سرمایه‌گذاری کاهش داشته است.

تحلیل روندهای منفی

الف- روستاهای گردشگری: با توجه به نتایج جدول مشاهده می‌شود در این روستاها، به جزء در مواردی مانند «آلودگی هوا و اقلیم» و «تخریب مراتع» در بیشتر موارد تغییرات یکنواخت نبوده و فرض صفر پذیرش نمی‌شود. ملاحظه می‌شود که تورم و گرانی و شلوغی و افزایش جمعیت افزایش داشته و تخریب جنگل‌ها، از بین رفتن منابع آب، چشمه‌ها و رودخانه‌ها و جرم و جنایت روندی کاهشی داشته است. هر چند نمی‌توان گفت از وضعیت قابل قبولی برخوردار است.

ب- روستاهای غیرگردشگری: نتایج جدول نشان می‌دهد که در این گروه روستاها، به جزء در مواردی مانند «تورم و گرانی» و «آلودگی هوا و اقلیم»، در بیشتر موارد تغییرات یکنواخت نبوده است و فرض صفر پذیرش نمی‌شود. ملاحظه می‌شود که تخریب جنگل‌ها، از بین رفتن منابع آب،

چشمه‌ها و رودخانه‌ها، تخریب مراتع، شلوغی و افزایش جمعیت و جرم و جنایت روندی کاهشی داشته است. هر چند ممکن است این وضعیت کنونی این متغیرها همچنان نامناسب باشد.

جدول (۵) بررسی روند افزایش کاهش متغیرهای اجتماعی و اقتصادی در روستاها

روستاها ی غیرگردشگری		روستاها ی گردشگری			افزایش	کاهش	X ² و معنی‌داری
افزایش	کاهش	افزایش	کاهش	X ² و معنی‌داری			
روندهای مثبت							
تولید گندم	۱۰۳	۶۷	۷/۶۲**	۹۷	۳۱	۳۴/۰۳**	
تولید کلزا	۷۱	۹۹	۴/۶۱*	۶۷	۶۲	۰/۱۹	
تولید برنج	۵۱	۱۱۹	۲۷/۲۰**	۵۹	۷۰	۰/۹۲	
تولید جو	۷۷	۹۱	۱/۱۶	۲۸	۱۰۱	۴۱/۳۱**	
تولید محصولات باغی	۵۵	۱۱۵	۲۱/۱۷**	۳۲	۹۷	۳۲/۷۵**	
تولید دام و طیور	۹۹	۷۱	۴/۶۱*	۳۵	۹۴	۲۶/۹۸**	
فرصت‌های کاری درآمزا	۸۵	۸۴	۰/۰۰	۴۸	۸۱	۸/۴۴**	
انسجام و همبستگی خانواده‌ها	۱۲۹	۱۵	۹۰/۲۵**	۱۲۲	۷	۱۰۲/۵۱**	
تعامل و انسجام در سطح روستا	۱۱۶	۲۹	۵۲/۲۰**	۱۱۸	۱۱	۸۸/۷۵**	
تقویت فرهنگ و ارزش‌های محلی	۱۱۵	۳۰	۴۹/۸۲**	۷۶	۵۱	۶۵/۹۰**	
حس تعلق مردم به روستا	۱۱۸	۲۶	۵۸/۷۷**	۱۰۰	۲۸	۱۲۱/۸۱**	
قدرت خرید	۶۳	۸۲	۲/۴۹	۳۵	۹۳	۱۰۰/۶۵**	
دارایی‌های مردم	۷۳	۷۲	۰/۰۰	۵۱	۷۸	۵/۶۵*	
میزان سرمایه‌گذاری	۷۴	۷۱	۰/۰۶	۲۶	۱۰۱	۱۲۴/۰۴**	
رفاه خانوار	۱۰۱	۴۴	۲۲/۴۰**	۹۶	۳۳	۳۰/۷۶**	
روندهای منفی							
تورم و گرانی	۱۱۳	۵۷	۱۸/۴۴**	۶۸	۶۱	۰/۳۸	
تخریب جنگل‌ها	۵۴	۱۱۶	۲۲/۶۱**	۱۶	۱۱۳	۷۲/۹۳**	
از بین رفتن منابع آب، چشمه‌ها و رودخانه‌ها	۵۷	۱۱۳	۱۸/۴۴**	۱۷	۱۱۲	۶۹/۹۶**	
آلودگی هوا	۸۱	۸۹	۰/۳۷	۶۴	۶۵	۰/۰۰	
تخریب مراتع	۸۷	۸۳	۰/۰۹	۳۱	۹۸	۳۴/۷۹**	
شلوغی و افزایش جمعیت	۱۰۹	۶۱	۱۳/۵۵**	۳۶	۹۳	۲۵/۱۸**	
جرم و جنایت	۵۸	۱۱۲	۱۷/۱۵**	۲۷	۱۰۲	۴۳/۶۰**	

* معنی‌داری سطح ۰/۰۵ و ** معنی‌داری سطح ۰/۰۱ مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

ارزیابی پیامدهای معیشتی گردشگری: نتایج آزمون t تک نمونه‌ای

در این قسمت جهت بررسی اینکه میزان پیامدهای روستاهای گردشگری بیشتر از حد میانگین است از آزمون t تک‌نمونه‌ای استفاده شده است. بنابراین ابتدا گویه‌های منفی با گویه‌های مثبت هم‌جهت‌سازی شدند و از طریق میانگین ردیفی شاخص ترکیبی هر پیامد محاسبه شد، سپس از طریق فرمول ضریب محرومیت رفع اختلاف مقیاس شدند و دامنه آنها بین صفر و یک محاسبه شد. به علاوه از طریق آزمون کولموگروف-اسمیرنوف نرمال بودن توزیع آنها ارزیابی شد. در ادامه فرضیات زیر تدوین شد که نتایج آن در جدول (۶) نشان داده شده است:

نقیض ادعا: پیامدهای گردشگری کمتر و مساوی از حد متوسط است (نامناسب) $H_0:$

$$\mu_i \leq 0.5$$

ادعا: پیامدهای گردشگری بیشتر از حد متوسط است (مناسب) $H_1:$

$$\mu_i > 0.5$$

جدول (۶) نتایج آزمون t تک‌نمونه‌ای برای ارزیابی میزان پیامدهای گردشگری در روستاهای گردشگری

رد/قبول H_0	فاصله اطمینان		انحراف از میانگین	معنی‌داری	مقدار t	میانگین	معیارها
	حد بالا	حد پایین					
							روستاهای گردشگری
رد	۰/۰۶	۰/۰۰	۰/۰۳	۰/۰۳۵*	۲/۱۲۴	۰/۵۳	پیامدهای اقتصادی
رد	۰/۰۸	۰/۰۱	۰/۰۴	۰/۰۰۴*	۲/۹۱۲	۰/۵۴	پیامدهای اجتماعی
قبول	۰/۰۶	-۰/۰۱	۰/۰۲	۰/۱۹۳	۱/۳۰۸	۰/۵۲	پیامدهای زیست‌محیطی
رد	۰/۱۲	۰/۰۶	۰/۰۹	۰/۰۰۰*	۶/۶۷۱	۰/۵۹	پیامدهای نهادی
رد	۰/۰۷	۰/۰۲	۰/۰۴	۰/۰۰۰*	۳/۹۰۴	۰/۵۴	پیامد کلی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

با توجه به نتایج جدول (۶) مشاهده می‌شود به جزء پیامدهای زیست‌محیطی، در سایر پیامدها مقدار t بیشتر از مقدار بحرانی (۱/۹۶) است، بنابراین فرض صفر برای پیامدهای محیط‌زیستی پذیرش و برای سایر پیامدها رد می‌شود. در حقیقت پیامدهای مثبت اجتماعی (مانند کاهش مهاجرت، افزایش همبستگی در بین مردم بومی، معرفی فرهنگ محلی، بهبود جایگاه زنان و ...)، اقتصادی (افزایش فرصت‌های شغلی، ایجاد تنوع در تولید، افزایش سودآوری کسب و کارها) و نهادی (افزایش توجه دولت، بهبود همکاری نهادهای محلی) گردشگری برای روستاها بیشتر از حد متوسط بوده است. بنابراین با توجه به رد فرض صفر در مورد این پیامدها می‌توان نتیجه گرفت که پیامدهای گردشگری مناسب بوده است. این نتایج برای کل پیامدها نیز صادق است، به طوری که

مشاهده می‌شود کل پیامدهای گردشگری نیز بیشتر از حد متوسط است. اما پیامدهای مثبت محیط‌زیستی (افزایش آگاهی محیط‌زیستی، افزایش حفاظت از منابع طبیعی، بهبود جمع‌آوری زباله‌ها و ...) کمتر از حد متوسط بوده است و این نوع پیامدهای نامناسب بوده است.

نتیجه‌گیری

نتایج آزمون t تک نمونه‌ای نشان داد که سرمایه‌های معیشتی ۵ گانه در دو گروه روستاها کمتر از حد متوسط است و در وضعیت نامناسب بود. طبق این نتایج می‌توان گفت که وضعیت کلی معیشت بدون توجه به نوع اقتصاد روستاها در ناحیه مورد مطالعه مناسب نیست. بنابراین در روستاهای غیرگردشگری نیازمند توجه بیشتر به تنوع منابع درآمدی و در روستاهای گردشگری نیازمند برنامه‌ریزی برای استفاده بیشتر از این مزیت‌ها است. که این نتایج با نتایج تحقیق جمعه پور و کیومرث (۱۳۹۱) در روستای زیارت، همخوانی دارد.

نتایج آزمون t مستقل نشان داد که بین دو گروه روستاها از لحاظ سرمایه‌های فیزیکی، مالی و کل سرمایه‌ها، تفاوت معنی‌داری در سطح ۹۵ درصد وجود دارد و در تمام موارد میانگین روستاهای گردشگری از غیرگردشگری بیشتر است. در واقع علی‌رغم پایین بودن سطح معیشت اما نوع اقتصاد روستا توانسته تأثیر مثبتی بر بهبود معیشت داشته باشد. این نتایج بیانگر ضرورت تنوع‌سازی اقتصاد روستا علاوه بر فعالیت‌های کشاورزی است. این نتایج با برخی از نتایج تحقیق اودا باکیومارا و شریستا (۲۰۱۱) که به بررسی پویایی سطح معیشت خانواده بر اساس چارچوب معیشت خانوار پرداختند، مطابقت دارد. زیرا آنها نشان دادند دارایی‌های معیشتی، یعنی سرمایه فیزیکی، انسانی و اجتماعی در منطقه مورد مطالعه، افزایش یافته، در حالی که دسترسی به سرمایه‌های طبیعی و مالی به طور قابل توجهی و کمی کاهش یافته است.

نتایج آزمون فریدمن نشان داد که در سطح ۹۹ درصد، میزان اهمیت هر کدام از راهبردهای معیشتی در دو گروه روستاها متفاوت بوده و از اهمیت یکسانی برخوردار نبودند. نتایج این قسمت نشان داد که در روستاهای گردشگری فعالیت‌هایی مانند «فروش تولیدات لبنی محلی»، «فروش لباس محلی»، «زراعت»، به ترتیب اهمیت بیشتری داشته است. در حالی که در روستاهای گروه دوم، به ترتیب فعالیت‌های «زراعت»، «کارگری»، «دامداری»، اهمیت بیشتری داشته است. هر چند عوامل مختلف دیگری نیز تأثیر گذار بود، بنابراین در روستاهای گردشگری با وجود جاذبه‌های گردشگری، روستاییان به منابع درآمدی خود تنوع بخشیده، لذا فعالیت‌هایی همچون فروش تولیدات لبنی محلی و لباس محلی و صنایع دستی با احداث نمایشگاه‌ها و غرفه‌ها روز به روز گسترش یافته است که علل احتمالی آن را می‌توان به گردشگری نسبت داد. نتایج برخی تحقیقات پیشین نیز نشان داد که گردشگری توانسته است در فعالیت‌های معیشتی روستاهای تغییراتی ایجاد کند (میورا، ۲۰۱۱؛ میورا و استرونزا، ۲۰۱۰) برخی دیگر از تحقیقات نیز نشان داد که مهاجرت فصلی نیروی کار

و بازگشت مهاجران نیز منجر به بهبود معیشت پایدار روستایی شده است (مطیعی لنگرودی و همکاران، ۱۳۹۰)

نتایج تحلیل روندها نشان داد که در روستاهای گردشگری در بیشتر موارد روند تغییرات متغیرهای اقتصادی و اجتماعی یکنواخت نبوده است. در این گروه از روستاها، فعالیت‌های سنتی روستاییان (تولید محصولات زراعی) در سال‌های اخیر به دلیل توسعه گردشگری و فعالیت‌های مرتبط با آن کاهش یافته است که در زمینه چارچوب مفهوم آسیب‌پذیری یعنی فصلی بودن قرار می‌گیرند. همچنین در روستاهای غیرگردشگری نیز در بیشتر موارد روند تغییرات یکنواخت نبوده است. در این گروه از روستاها نیز بیشتر مولفه‌های اجتماعی و ارزش‌های محلی بهبود یافته و فرصت‌های اقتصادی نیز کاهش داشته است. بنابراین مهم‌ترین زمینه آسیب‌پذیری هر دو گروه روستاها فصلی بودن تغییرات است که روند کاهشی داشته و معیشت خانوارهای روستایی را با ناامنی بودن مواجه می‌کند. به علاوه نتایج این قسمت نشان داد که در روستاهای گردشگری، روندهای بحران‌زای پیش‌بینی شدنی (از قبیل تورم و گرانی و شلوغی و افزایش جمعیت) از مهم‌ترین موارد در زمینه چارچوب مفهوم آسیب‌پذیری بود.

همچنین نتایج تحقیق نشان داد که وضعیت پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و نهادی گردشگری، در روستاهای گردشگری مناسب بود. بنابراین توسعه گردشگری در روستاهای گردشگری هر چند پیامدهای زیست‌محیطی نامناسبی را ایجاد کرده است اما پیامدهای اجتماعی، اقتصادی و نهادی مناسبی را ایجاد کرده است. اینها با نتایج تحقیق جمعه‌پور و احمدی ۱۳۹۰، همخوانی ندارد. آنها نشان دادند که گردشگری در شکل فعلی در هیچ یک از ابعاد گردشگری پایدار نیست و اثرات منفی آن بیشتر از اثرات مثبت است. به علاوه با نتایج تحقیق مهدی و همکاران ۲۰۰۹ که به بررسی تغییر معیشت و توسعه معیشت پایدار در مناطق مرتفع غرب سوماترا در اندونزی پرداختند، مطابقت ندارند. آنها نشان دادند که معیشت خانوارها در زمینه اقتصادی پایدار ولی در زمینه زیست‌محیطی و اجتماعی و نهادی پایدار نیست و کاهش داشته است.

پیشنهاد‌های سیاستی

➤ نتایج نشان داد که به جز در مورد سرمایه‌های فیزیکی، در کل فعالیت‌های گردشگری تأثیر اندکی بر سرمایه‌ها و دارایی‌های معیشتی مردم محلی داشته است؛ لذا برای افزایش منافع گردشگری این موارد پیشنهاد می‌شود: تقویت و گسترش بازارها و بازارچه‌های محلی، اختصاص وام با بهره‌ی مناسب توأم با معافیت‌های مالیاتی و تسهیلات نهادی برای توسعه فعالیت‌های گردشگری به شکل کارگاه‌های صنایع دستی و نیز مراکز ارائه خدمات گردشگری در چارچوب همکاری سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری با سازمان‌های ذیربط در راستای تقویت سرمایه‌های اقتصادی، برگزاری نمایشگاه‌های صنایع دستی، جشنواره‌ها و رویدادهای

فرهنگی به منظور معرفی و پاسداشت میراث فرهنگی محلی در راستای توسعه‌ی سرمایه‌های اجتماعی- فرهنگی، آموزش مهارت‌های لازم به مردم محلی و نیز مدیریت روستاها توأم با نظارت دستگاه‌های ذیربط برای بهبود عرضه کیفیت خدمات گردشگری در راستای توسعه‌ی سرمایه‌های انسانی با همکاری سازمان فنی و حرفه‌ای و موسسات آموزشی فعال در سطح منطقه، بازننگری و پیاده‌سازی طرح‌های هادی با در نظر گرفتن زیرساخت‌ها و فضاهای کالبدی مناسب برای گردشگری؛

➤ نتایج تحلیل روندها نشان داد که در روستاهای گردشگری در مقایسه با غیرگردشگری متغیرهای «انسجام و همبستگی خانواده‌ها»، «تعامل و انسجام در سطح روستا» روند کاهشی داشته است، بنابراین جهت توسعه‌ی برنامه‌های گردشگری، جلب مشارکت مردم محلی (همیاری شوراهای روستایی) در قالب نشست‌های مشترک یا تعامل با رهبران محلی و نخبگان روستایی و همچنین در نظر گرفتن نگرانی‌های جامعه‌ی محلی ضروری است. چنانچه پیشتر گفته شد پاسداشت هویت فرهنگی در قالب رویدادهای اجتماعی نظیر جشنواره‌ها، مسابقات محلی و نمایشگاه‌ها با مشارکت جمعی خانواده‌های روستایی می‌تواند موثر واقع شود.

➤ نتایج نشان داد که پیامدهای زیست‌محیطی گردشگری نسبت به سایر پیامدها، منفی و در حد نامناسب است، بنابراین بهره‌برداری از منابع طبیعی روستاها با رعایت اصول محیط‌زیستی، انجام اقدامات آموزشی و فرهنگی برای افزایش آگاهی مردم و گردشگران در جهت حفظ محیط‌زیست، به کارگیری سیستم صحیح جمع‌آوری و دفع فاضلاب و زباله، عرضه زغال و محل‌هایی برای پخت و پز به منظور پیشگیری از روشن کردن آتش در عرصه‌های جنگلی و مرتعی، کشیدن حصار، قرق کردن یا محدود نمودن تردد در محدوده‌های آسیب‌پذیر زیست‌بوم روستایی، ارائه نقش به افرادی از روستا به عنوان مأموران کنترل و حفظ محیط‌زیست جهت نظارت بر رفتار بد زیست‌محیطی گردشگران توصیه می‌شود.

منابع

۱. اربابیان، شیرین؛ زمانی، زهرا و رحیمی، معصومه (۱۳۹۳). بررسی اثر گردشگری در توسعه کارآفرینی، **مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری**، سال ۳، شماره ۱۰: ۱۴۶-۱۲۶.
۲. جمشیدی، علیرضا و خاتون آبادی، احمد (۱۳۹۱). شناسایی علل و عوامل تله محرومیت در جوامع روستایی استان ایلام، **روستا و توسعه**، سال ۱۵، شماره ۲: ۱۰۸-۷۹.
۳. جمعه‌پور، محمود و میرلطفی، محمودرضا (۱۳۸۹). نقش دانش بومی و کارکرد نظام سنتی مدیریت مشارکتی منابع آب در معیشت پایدار روستایی، **فصلنامه علوم اجتماعی**، شماره ۵۶: ۳۴-۱.
۴. جمعه‌پور، محمود و احمدی، شکوفه (۱۳۹۰). تأثیر گردشگری بر معیشت پایدار روستایی (مطالعه‌ی موردی: روستای برغان، شهرستان ساجلاد)، **پژوهش‌های روستایی**، سال ۲، شماره ۱: ۶۱-۳۳.
۵. جمعه‌پور، محمود و کیومرث نرجس (۱۳۹۱). بررسی اثرات گردشگری بر دارایی‌ها و فعالیت‌های معیشتی مردم در چارچوب معیشت پایدار گردشگری (مطالعه‌ی موردی: روستای زیارت)، **مطالعات مدیریت گردشگری**، سال ۷، شماره ۱۷: ۸۷-۱۱۹.
۶. رضوانی، محمدرضا و بیات، ناصر (۱۳۹۳). تحلیل جایگاه گردشگری روستایی در برنامه‌های کلان توسعه‌ی کشور با تأکید بر برنامه‌های پنج‌ساله‌ی توسعه‌ی ملی، **مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری**، سال ۴، شماره ۹: ۳۰-۱۱.
۷. سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان گلستان (۱۳۹۳). www.gorganchto.ir. (بازیابی از اینترنت ۱۴/۵/۹۳. ۲۰:۱۰)
۸. شیروانیان، عبدالرسول و نجفی، بهالدین (۱۳۹۰). بررسی نقش سرمایه‌ی اجتماعی بر رفاه و کاهش فقر روستایی (مطالعه‌ی موردی: محدوده‌ی شبکه آبیاری و زهکشی درودزن)، **اقتصاد کشاورزی**، سال ۵، شماره ۳: ۵۳-۲۵.
۹. مطیعی لنگرودی، حسن؛ قدیری معصوم، مجتبی؛ رضوانی، محمد رضا؛ نظری، عبدالحمید و صحنه، بهمن (۱۳۹۰). تأثیر بازگشت مهاجران به روستاها در بهبود معیشت ساکنان (مطالعه‌ی موردی: شهرستان آق قلا)، **جغرافیای انسانی**، شماره ۷۸: ۸۳-۶۷.
10. Chambers, R. (1995). Poverty and livelihoods: whose reality counts?, **Environment and Urbanization**, 7(1): 173-204.
11. DFID. (1999). **Sustainable Livelihoods Guidance Sheets**, London, UK: DFID.
12. Ellis, F. (2000). **Rural Livelihoods and Diversity in Developing Countries**, Oxford, New York, NY: Oxford University Press.
13. Glavovic, B. and Boonzaierb, S. (2007). Confronting coastal poverty: Building sustainable coastal livelihoods in South Africa, **Ocean & Coastal Management**, 50: 1-23.
14. Iorio, M. and Corsale, A. (2010). Rural tourism and livelihood strategies in Romania, **Journal of Rural Studies**, 26: 152-162.
15. Koeberlein, M. (2003). **Living from Waste: Livelihood of the Actors Involved in Delhi's Recycling Economy**, Saarbrucken (Germany): Verlag fur Entwicklungspolitik.
16. Krantz, L. (2001). The Sustainable livelihood approach to poverty reduction, **Swedish International Development Cooperation Agency**, 105(25): 1-38.

17. Mahdi, G. Shivakoti, G. and Schmidt-Vogt, D. (2009). Livelihood change and livelihood sustainability in the uplands of Lembang Subwatershed, West Sumatra, Indonesia, in a changing natural resource management context, **Environmental Management**, 43: 84-99.
18. Mbaiwaa, J.E. and Stronzab, A. (2010). The effects of tourism development on rural livelihoods in the Okavango Delta, Botswana, **Journal of Sustainable Tourism**, 18(5): 635-656.
19. Nyaupane, G.P. (2011). Linkages among biodiversity, livelihood, and tourism, **Annals of Tourism Research**, 38(4): 1344-1366.
20. Paul, B.G. and Reinhard-Vogl, C.H. (2013). Organic shrimp aquaculture for sustainable household livelihoods in Bangladesh, **Ocean and Coastal Management**, 71: 1-12.
21. Scoones I. (1998). **Sustainable Rural Livelihoods, a Framework for Analysis**, IDS Working Paper No. 72. Brighton.
22. Serrat, O. (2008). **The Sustainable Livelihoods Approach**, Manila: ADB.
23. Udayakumara, E.P.N. and Shrestha, R.P. (2011). Assessing livelihood for improvement: Samanalawewa reservoir environs, Sri Lanka, **International Journal of Sustainable Development and World Ecology**, 18(4): 366-376.